

Биљана С. Солеша¹

Медицинска школа, Крушевац

<https://orcid.org/0009-0006-5548-2950>

ПРОЦЕС УМЕТНИЧКОГ ОБЛИКОВАЊА МОДЕРНОГ ТРАГИЧНОГ ЈУНАКА У ПРИПОВЕЦИ СРПСКОГ РЕАЛИЗМА²

У овом раду се, на основу естетичких ставова о трагичном у књижевности, интерпретацијом одабраних дела, истражује процес трансформације трагичног јунака, од антике до модерних времена и његово обликовање ван драмске форме, у приповеци. У уводном делу дат је сажети осврт на дефиницију и редефиницију трагичног јунака и преглед филозофских и књижевно-научних разматрања од антике до савременог доба. Теоријско-методолошки оквир чине ставови Аристотела, Ф. Хегела, Ф. Шелинга, А. Шопенхауера, Ф. Ничеа, Н. Фраја, те савремених истраживача К. Козака, Е. Пула, Ј. Борјева. У средишњем делу, анализирају се главни ликови приповедака П. Кочића „Кроз мећаву“, С. Матавуља „Пилипенда“, Р. Домановића „Идеалиста“, Л. Лазаревића „Ветар“. Утврђује се присуство трагичних елемената својствених трагичним јунацима антике и особина које их приближавају модерном трагичном јунаку. У завршном делу закључујемо да су српски реалисти у процесу формирања трагичног јунака своје епохе, успели да одговоре естетичким захтевима трагичног у форми приповетке. Циљ рада је да на конкретним примерима покаже процес формирања модерног трагичног јунака у српској књижевности, чије обликовање захтева примену сложенијих наративних поступака, којима се уједно указује и на процес превазилажења захтева реалистичке поетике и појаву модерних тенденција у српској приповедној прози.

Кључне речи: трагични јунак, модеран трагични субјект, кривица, сукоб, приповетка

Уводна разматрања

Трагични аспекти живота и њихово изражавање у уметности предмет су интересовања уметника и истраживача из разних земаља и епоха од антике до савременог доба. Концепт, видови, манифестације и историјски развој трагичног у књижевности нису довољно расветљени. Због различитих тачака гледишта у теоријском поимању трагичног, по теоретичарима књижевности, трагично је један од најсложенијих проблема у уметности. Као естетичка категорија, трагично се темељи на појавама из живота. Сложеност, разноврсност и богатство живота нераскидиви су део трагике. Препознаје се у смрти и патњама човека, у сукобима противречности, личних и општих интереса, унутрашњег света јунака, сукобу јединке са свиме што је угрожава, при чему је резултат уништење значајних духовних вредности. Као кључно обележје књижевног дела, трагично подразумева да је у основи дела нерешив и пресудни сукоб супротстављених вредности, чији носиоци могу бити ра-

¹ solasabilja@gmail.com

² Рад је представљен на конференцији *Језик, књижевности, процеси* 2023, одржаној на Филозофском факултету у Нишу.

зличити. Супротстављене вредности препознају се у појединцу – трагичном јунаку.

Прву системску теорију трагедије и трагичног дао је Аристотел, који је у трагедији видео врхунац уметности. Дефинисао је као подражавање озбиљне и завршне радње која има одређену величину, говором који је отмен и посебан за сваку врсту у појединим деловима, лицима која делују а не приповедају; приказујући човеков прелаз из среће у несрећу, изазива сажаљење и страх и врши прочишћавање таквих афеката. Трагички јунак се не истиче се ни врлином ни праведношћу, нити пада у несрећу због своје злоће и неваљалства него због неке погрешке (кривице). Ужива знатан углед и живи срећним животом. По Аристотелу, услови трагичног карактера су племенитост, приличност, верност и доследност (ARISTOTEL 1990: 60–68). Аристотелове одредбе трагедије незаобилазне су и данас приликом сваког теоријског осмишљавања трагике и остале су општеважеће за све облике трагичног.

Касније, књижевна и естетичка истраживања природе и особености трагичног открила су његове саставне елементе, а то су трагични херој, трагична ситуација и трагични конфликт. Након Аристотела трагично се промишља као сукоб супротстављених вредности које су кључно обележје књижевног дела. Сукобљавају се божанска моралност и субјективност (HEGEL 1984: 44), слобода и нужност (ŠELING 1984: 27), воља са самом собом (ŠOPENHAUER 1984: 85), аполонијско и дионизијско начело (NIČE 2012: 22), делање и страдање (KJERKEGOR 1984: 96), високо позитивне етичке вредности (ŠELER 1984: 142). Или се о феномену трагичног може говорити онда када у делу наилазимо на свемоћ судбине и немоћ човека (FRAJ 1979: 237).

О трагичном можемо говорити када у делу постоји тешко страдање и патња личности, независно од узрока. Уметност трагедије бави се тешкоћама и могућностима правде, истине и измирења (PUL 2011: 65), односно патња и борба су временом формирале појам трагичног (MARIĆ 2008: 75). Шопенхауер је сматрао да је трагично видљиво у патњама човечанства, проузрокованим случајем, заблудом или напросто судбином (ŠOPENHAUER 1984: 85). По Ничеу, трагедија истражује однос бола и наших идеја о њему, идеја које узрокују бол, које бол изазива, идеја које оправдавају бол, тумаче га или отклањају (NIČE 2012: 107). Трагично постоји захваљујући ситуацијама, догађајима, друштвеним силама, верским представама, борби, победама и поразима, кривицама. Оно је величина човека у неуспеху (JASPERS 1984: 241).

Новија тумачења трагичног не условљавају његово испољавање искључиво у драмској форми, без обзира на утемељење трагичног у Аристотеловој *Поетици*. Први наговештаји оваквих ставова препознају се код Хегела, чије виђење следи Кјеркегор. Многи тумачи новијих времена сматрају да се трагичка уметност рађа у извесним историјски прелазним стањима, у временима када су историјска животна начела у сукобу, када стари облици живота трају паралелно са онима који се тек развијају, (Јасперс, Ками, А. Хаузер, Пул, Борјев, Козак), те да су независни од драмске форме и постоје у другим родовима (Н. Фрај, А. Ками, М. Бахтин, Ј. Борјев, Е. Пул, те наши истраживачи Љубиша Јеремић, Јован Христић и Богдан Косановић).

Савремено тумачење трагедије и трагичног детаљно представља Криштоф Јацек Козак у делу *Привлачна фаталност: субјект и трагедија*. Аутор тврди да присутност или одсутност трагедије или трагедијске свести зависе у извесној мери од дефиниције и редефиниције трагедијског елемента. Доказује да се идеја трагедије не може одвојити од

концепта субјекта, који је са новом трагедијском свешћу опстао у животу и у савременом друштву. Појединац у савременом друштву може бити растрзан између супротстављених припадности, дужности и жеља. У савременом друштву економске и политичке структуре понекад могу уништити узвишене идеале, за које су појединци живели. Указујући на концепт субјекта, аутор наглашава да је савремена индивидуална конфликтна ситуација данас могућа као што је могуће и присуство трагедијских елемената, те она постаје трагична кад се испуне два услова: неминовност и неразрешивост. Иако је феномен трагичног из савремене перспективе разматрао на примерима драмске, позоришне уметности, ставови Козака се могу примењивати и у истраживањима трагичног у прозним делима. Централни проблем трагедије јесте протагонист. Он представља суштину херменеутичког лавиринта јер је у игри управо улога јунака који дословце и метафорички држе све konce у својим рукама. Задатак протагонисте јесте посредовање између уметности и стварности. Сви темељни трагедијски концепти повезани су са јунаком, који истовремено представља и медиј у коме се унутрашњи уметнички облици сусрећу са спољном стварношћу (KOZAK 2010: 57). Трагичне ситуације су обележене људским страдањем и несрећним исходима који су изазвани спољашњим силама и околностима у којима је јунак жртва спољашњих околности, односно нетрагички карактер постаје жртва трагичних ситуација (BORJEV 2009: 79). Дакле, када је у књижевним делима у основи нерешив а пресудни сукоб супротстављених вредности, говоримо о трагичном као њиховом основном обележју које обавезно подразумева јунака који пати и бори се. Тачније, патња и борба јунака су оживотвориле појам трагичног који је имао свој различити историјски пут. Трагична ситуација и трагични јунак међусобно су условљени. Односно, ситуација и постаје „трагична“, то јест, доведена до крајњег заоштравања сукоба, само захваљујући извесном етосу трагичног јунака, који ситуацију чини таквом да за све оно велико, које превазилази силу прилика остаје само јуначка борба увек до пропасти. Сваки трагични јунак је узвишен у трагичном. Развијајући своју личност до највећег ступња у борби он раздија границе сопственог индивидуалитета. Јунак то чини независно од тога да ли ће у борби победити или бити поражен јер он постојаност у борби ставља изнад саме своје личности (MARIĆ 2008: 75–76).

Јунак српског реализма је хронотопичан, одређен местом и временом и као такав одговара реалистичкој концепцији јунака утиснутог у укупну стварност, политичку, друштвену и економску, у стварност која је конкретна, стално се развија и у себе уграђује информације о времену и простору. У реалистичким текстовима простор, време и јунак чине јединствену интерпретативну заједницу. Крајем епохе реализма појављују се необични јунаци, чудни и посебни, чија психолошка стварност потискује објективну, те типско смењује индивидуално. Такође и алегорично, сатирично, иронично и симболично смењују објективно (реалистички типови постају или индивидуе, или фигуре, симболи). Јунак српске реалистичке прозе је прошао кроз процес од екстерног приказивања, који је увек доступан оку јавности, до интерног приказивања загонетног. Померањем са друштвено репрезентативних јунака (типова) на индивидуе, релативизује се место појединца у свету и његова знања о том свету – етичка, национална, социјална (VUKIĆEVIĆ 2004: 165–179). Српски реалисти су одговорили естетичким захтевима трагичног, које прожима и антологијске, и оне, широј читалачкој публици, мање познате приповетке. Уочљива је вештина, знање, способност у одабиру и обликовању догађаја, јунака и уметничке слике света са наглашеним трагичним виђењем, који успешно изазивају осећање сажаљења и страха, те

могу код читалаца изазвати осећај катарзе, чији успех не зависи само од уметничких способности аутора, већ и од могућности предмета подражавања јунака и радње.

Увидом у тематске структуре српске реалистичке приповетке показује се знатан број приповедака са трагичним виђењем живота и ситуацијама у којима се јунаци мимо своје воље или кривице налазе. Узроке трагичног можемо препознати у историјским догађајима, природним катастрофама, болестима или сиромаштву, сукобима јавног и приватног, објективне и субјективне реалности, унутрашњим сукобима ликова.

Када највернији највише трпи – Симо Матавуљ *Пилипенда*

Приповетка „Пилипенда“, Симе Матавуља сажета је и језгровита прича о малим људима који безгласно израстају у праве хероје. Обликована у једноставним односима између носилаца и учесника радње, без много динамике, без отворених сукоба (осим са Кљаком). Главни јунак нешто више говори у разговору с Кљаком и обраћању Богу. Приповеда се хладно и објективно. Пилип Бакљина, Пилипенда, један је од оних људи носилаца чврстих моралних и верских принципа, који се, суочен са сиромаштвом и притисцима присталица унијата, бори за свој физички и духовни опстанак. Као оличење сиромаштва и постојаности, лик Пилипенде нема више типичности у смислу регионално-социјалне или професионалне репрезентативности, већ се појављује као отеловљење и актуелизација тзв, вечних људских тежњи, као симбол (IVANIĆ 2007: 43).

Сиромаштво српског становништва, конкретно у Петровом пољу, о чему сведочи Матавуљева приповетка, аустријске власти су користиле за постизање других циљева, превођење православаца у католичку веру, унијаћење. Почетак приче одвија се у камерној атмосфери у кући главног јунака. Ентеријерни детаљи, Пилипендино мало покућство, откривају величину његове сиротиње. Празна је слика и у дворишту по коме се креће жена, Јела Пилипова, ситна, ружна, без мараме на глави. Да би жени купио мараму, коју православни обред при уласку жена у цркву налаже, Пилипенда мора да путује у град и прода последње што има, нешто дрва и омиљену кокошку, Пиргу. У прози Симе Матавуља јунаци се више крећу кроз простор и материју него кроз време, те дајемо осврт на учешће просторног хронотопа у изградњи сижеа и моралној карактеризацији јунака. По Лотману, путем уметничког простора може се развити морална карактеризација јунака, тако да је простор „свеојеврсна двоплана просторно-етичка метафора“ (LOTMAN 1993: 296). Пилипенда се креће отвореном просторно-етичком путањом у линеарном простору, који не допушта бочна скретања, а то значи да се основно кретање одвија у самом јунаку. Физичко путовање је заправо пут искушавања главног јунака. А специфични заплет није делање, већ трпљење. Јунак је пасивна жртва.

У „Пилипенди“ је уочљива и Рикерова метафоричка референција заплета (RIKER 1993: 7) до које се долази када се језичка референција не остварује на искључиво дескриптиван начин, односно када се однос приче према стварности не одређује само миметичким референцијалним системом. Метафоричка референција је овде у метафоризацији глагола „бити“, који је на нивоу реченице метафора, али на нивоу приче заплет, који се може сажети у једну мисао, која је његова поента или тема (RIKER 1993: 91–105). Пример метафоричке референције огледа се у могућности паралелног читања „Пи-

липенде“ и библијске *Књије о Јову*,³ на шта указују Душан Иванић и Драгана Вукићевић. Током читања приче о човеку којем страдање не одузима веру у бога, читалац „почиње да паралелно са „реалистичким текстом“, који има документарну подлогу (унијаћење, прецизно историјско време) у своје асоцијативно поље укључује и *Књију о Јову*“ (VUKIĆEVIĆ 2014: 272).

Метафоричка референција омогућава сажетост, динамику и одсуство детаљисања, својствено реалистичком дискурсу. Сиже је комбинација мотива и детаља који припадају истим равнима и који покривају битне делове простора и времена. Аутор постиже суспрегнутост емоција и смисла равномерним распоредом сижејних смисаоних целина. Једино сижејно оптерећење, сусрет с Кљаком, смисаоно богати текст, који и даље тече равномерним темпом. Сукоб у наизглед сижејној једноставности у „Пилипенди“ је препознатљив. Пилипенда иде за магарцем с товаром дрва и разговара с богом као са неким од својих сељака: „Бого мој, зашто шаљеш глад на људе, кад је мени, јадном тежаку, жао и стоке кад гладује! И зашто баш шаљеш биједу на нас тежаке, који те више славимо него лацмани, сити и обесни?!“ (МАТАВУЉ 1954: 511). Он се не плаши глади, али га погађа што је ударац, намењен сељаку који га наговара да се поунијати, добио магарац, који га храни (НАЈДАНОВИЋ 1962: 202). Опори, сиромашни сељак чини све да очува своје биће, а плаче на крају, пошто је ударио недужног магарца (IVANIĆ 2007: 187). Иако је аутору драг, јунак није у причи идеализиран, почевши од описа „Бјеше кракат, дуга врата и обле главе“, „клепастих ушију“, па до завршне сцене када туче животињу.

Загонетност и заводљивост текста је у томе што се прича не завршава. Читаоци не знају да ли присуствују страдању или спасењу јунака јер су изостављени моменти који би текст заокружили. Фабула приче се не изводи до краја. Главни јунак не одлази и не умире. Поенте на крају приче нема, већ се за њом мора трагати у самом ткиву приче. Читаоци не знају да ли се страдање, које се у причи видело, завршава или не. Пилипенда остаје на цести да плаче. Овакве ситуације Пол Рикер је назвао „не-испричане приповести“. По Аботу, то је одсуство завршетка наратива (АВОТ 2009: 109).

Пилипенда је двоструки страдалник. Из перспективе ставова Нортропа Фраја приповетка се може сврстати у модус трагичке ироније, коју прати фигура *pharmakos*-а или жртвеног јагњета. *Pharmakos* нити је невин нити је крив. Невин је зато што је оно што се њему догађа кудикамо веће него што су последице ма којег његовог поступка. Крив је у јер је припадник друштва кривње, односно живи у свету где су такве неправде неизбежан део егзистенције (FRAJ 1979: 54).

Пилипенда не страда зато што је нешто грешно учинио, већ зато што су његови етички принципи веома високи и непоколебљиви. Трагичка иронија Пилипенде се открива у несагласју карактера и казне и неизбежне патње, који у трагедији чине јединство, а овде се раздвајају. Неизбежна иронија људског живота види се у томе што Пилипенда страда зато што је „сувише људско биће“, а несагласна иронија људског живота подразумева да се потпуно невина жртва искључује из људског друштва. То значи да одсуство кривице Пилипенди даје достојанство невиности, а то и јесте у основи трагичке ироније.

Матавујева приповетка „Пилипенда“ пример је вишеструког одступања од реалистичке поетике. Реалистичка проза је инсистирала на животној уверљивости и утиску о

3 Могућа су и паралелна читања са библијском *Књијом о Јову* и Кочићеве приповетке *Кроз мећаву*.

непосредним аналогијама уметничке стварности и збиље, што се не може оспорити у прози Симе Матавуља. Недоречена судбина јунака, симболички сиже, сажето приказивање, селективност ситуација, сценичност, афирмација литерарног модела са мноштвом приповедних могућности, сажимање наративног простора, наговестили су модерне тенденције у српском реализму. Како приповетка „Пилипенда“ припада развијеном реализму, овде се уочава уметнички помак „правда из сфере земаљског прелази на божанско, универзално, ка питању о усуду човјека на земљи – да онај који је највјернији највише трпи“ (IVANIĆ 2007: 47).

Социјалну и јунакову личну трагику у приповеци „Пилипенда“ веома прецизно је одредио Иво Андрић, имајући у виду завршетак приповетке и контекст потребе њеног настајања. Прича о Пилипенди се зауставља у тренутку када је јунакова немоћ на врхунцу. Живот се наставља потрпавањем противречности, привременим гушењем или растављањем супротности. Сукоб, односно обрачун се одлаже. Трагични акценат лебди и опстаје. Овде нема неумитне трагике, јер се неминовни тренутак обрачуна одлаже, до судара не долази и очигледна трагедија се избегава, али зато, над „целим тим светом лебди и траје једна једина оштра трагедија наопаког, у ствари већ осуђеног живота, пуног противречности, а без сукоба и без пречишћавања које би сукоб донео“ (ANDRIĆ 1981: 138–139).

Свемоћ судбине и безизгледна борба са најмоћнијим – Петар Кочић „Кроз мећаву“

Проза Петра Кочића доноси, између осталог, и садржаје о чудесним лепотама природе ауторовог завичаја и суровом начину живота људи који тамо живе, осуђени на тегобан живот услед неправедних друштвених односа. У приповеци „Кроз мећаву“, реч је о трагедији јунака Реље Кнежевића, некада најугледнијег домаћина свога краја. Био је богат, частан, поштован и узоран. Његово богатство је нестало злом судбином. Реља Кнежевић је стицајем несрећних околности осиромашео и постао надничар. Онако како се одједном множило и преливало, тако је дошла болест и све је нестајало, и стока и укућани. Најугледнији и најснажнији међу горштакима постаје највећи страдалник који је и у богатству и у беди био висок, усправан и поносит. У том контрасту је његова личност најбоље изражена (MAKSIMOVIĆ 2005: 73).

Приповетка почиње реалистичким приказом невоље сиромашног сељака, који је са унуком по зими, опасној у планинским врлетима, довео краву на пазар и није је продао. Ноћ их затиче на зимском путу, коме је запретила смртоносна стихија мећаве. Емоционална напетост, неизвесност и путовање у приповеци су градацијски постављени. Као и у „Пилипенди“, просторни хронотоп пута употпуњава моралну карактеризацију јунака. Рељино путовање је пут искушавања попут Пилипендиног. Реља путује да би продао краву и купио свеће за задушнице, Пилипенда путује да би продао последњу кокошку и дрва и купио жени мараму. У позадини поступака јунака је доследност у извршавању религијског обреда. С тим што се исход Пилипендиног путовања не види, може се наслутити, док је Рељино путовање по његовој моралној трајекторији пад, с обзиром на то да јунак страда.

У причи се из перспективе свезнајућег приповедача прожимањем реалистичко-миметичког са симболистичким поступком у временској равни смењују проспективно и ретроспективно приповедање. Садржај проспективног приповедања је у уводном и завршном делу приповетке у којима је описана трагична смрт Реље Кнежевића и његовог

дванаестогодишњег синовца Вуја. Ретроспективно приповедање је смештено у средишњем делу приповетке са садржајима јунакове породичне историје који су обликовани као јунаков унутрашњи монолог, изложен у форми приповедања и доживљеног говора. Контрастирањем опозиција живота и смрти излаже се породични успон и пад породице. Осим слика успона породице Кнежевић у ретроспективном приповедању дат је опис њиховог биолошког пропадања и превласт смрти, што аутор предочава симболистичким сликама врућих планинских ветрова који су носећи прашину донели болест и смрт у његове торове и дом.

У проспективном приповедању Кочић наставља да прати пут и невоље својих јунака. Трагични заплет, који ће пратити повратак јунака из града у село, најављује се већ у уводној слици сумрака и провејавања првих пахуља снега. Пратећи њихов повратак, наратор прати и дивљу снагу природе, која одједном постаје мрачна и рушилачка. Док се пробијају кроз планину и мрак, сустигла их је мећава. Хватајући се у коштац са суровом природом, као што је то чинио целог живота, Реља храбри малог и још нејаког Вују, забринут за његов живот.

Рељина брижност и љубав достићи ће врхунац када скида са себе „аљине“ и у њих умотава синовца. Међутим, мећава ће надјачати њихову снагу и они налазе смрт у планини, снажно загрљени. Трагичну сцену њихове смрти у планинској мећави писац предочава кроз монументалне слике снежне мећаве чиме симболички наговештава идеју о томе колико је све људско ништавно, пропадљиво и слабашно у судару са силама природе. Монументални звуци завијања гладних вукова, те застрашујуће слике „побешњелих вјетрова који потресају земљом, носећи као невидљиви дивови на својим снажним плећима грдне сметове и разбацујући их разљућено на све стране...“ (КОЋИЋ (б. г.) I: 334), „поентирају идеју о грандиозној и непобедивој снази природе, те о немоћи човјека да јој се опире или супротстави“ (МАКСИМОВИЋ 2005: 72–73).

У приповеци „Кроз мећаву“ наилазимо на богату слику пејзажа, трагичне околности у којима се гасе два живота и друштвено стање које није много наглашено, али које читалац поуздано открива. Вихорну змијањску ноћ са сметовима који засипају путеве Кочић је описао са порастом емоције у излагању људске трагике. Најдирљивији моменат је онај када старац у заглушеној хуци вихора позива унука који је пао под налетом сметова. На том месту је дубоко уметнички достигнута катастрофа људског живота и снага људског срца. Моћно у сликовитости и доживљености дата је завршна поента људске трагедије у помахниталој природи (GLIGORIĆ 1983: 197).

У прози Петра Кочића доминира етничко памћење и јасно су видљива поетичка обележја која указују на наднационалну традицију: неке од његових ликова могуће је донекле идентификовати са архетипским ликовима универзалног наслеђа и памћења културе. Рељу Кнежевића у приповеци „Кроз мећаву“ задесило је страдање попут оног Јововог из старозаветне мудросне књиге (ŠMULJA 2009: 111). На митска значења јунака указује и Горан Максимовић истичући да је Рељина трагедија пододна страдању библијског Јова. Јунак прераста у симбол тријумфа смрти над остацима расточеног живота (МАКСИМОВИЋ 2005: 67). Кочићеви јунаци јесу налик јунацима античких трагедија или библијском Јову, наводи Стојан Ђорђевић, они немају никаквих изгледа у својој борби јер су њихови противници моћни и немилосрдни. „Њихова изузетност и величина је у трагичности њихове судбине и ту изузетност Кочић оваплоћује причом о њима“ (ЂОРЂЕВИЋ 1999: 13).

Величина Реље Кнежевића, који се бори искључиво за свој и унуков биолошки опстанак, је највећа онда када се он бори са опором снагом неупоредиво јаче природе, коју не може савладати. Остаје само величанствена, дивовска борба, не више Реље Кнежевића, него човека са бесом и снагом природе, у којој човек расте у својим димензијама супротстављајући бесмисленом оргијању природе осмишљену борбу и циновски напор да одржи и сачува свој пород, да спасе људску врсту пред бесловесним противником (VUČENOV 1970: 244).

Велична Рељином животног успона одговара трагичности његове страховите погибије и удеса. Не само благо, стоку, моћ и срећу, судбина му одузима и оно највредније и неповратно, децу. Може се сасвим очекивано поставити питање, имајући у виду страдање целе породице, изнето у ретроспективном приповедању, да ли је Рељина смрт трагична? Да ли је ова међава јунаку, можда, донела спас? Шта је, на крају, осим малог Вује, Рељи остало од живота и каква мисао о животу, пошто је покопао све своје. Ненад Новаковић сматра да је смрт била једини спас његове душе и са те стране је релативизиована. Према веровању предака са Змијања добро прелази у своју супротност. Наличје Рељине среће било је болно и црно. Неуспела продаја краве налази се на крају низа мука којима немилосрдна, зла судбина показује своју снагу и упорност да овог јунака доведе до краја. За Рељу Кнежевића повратка нема. Трагедија је окончана на једини могући начин (NOVAKOVIĆ 2010: 71–72). Човеково биће у подношењу терета трагике има својих ограничења и постоји граница докле се може. Приповетка „Кроз међаву“ упозорава данашњег читаоца, модерног човека XXI века, да је човек, упркос многобројним настојањима да је укrotи, у власти природе и да је немоћан пред њеном стихијом.

Снажна социјална и натуралистичко-психолошка мотивација догађаја и карактера, симболика пејзажа и вешто сликање приповедне атмосфере, те прожимање реалистичко-миметичког са модерним импресионистичким и неоромантичарским поступком чини да проза Петра Кочића припада следбеницима реалиста, сасвим отворена за иновативне поступке и поетику модерне прозе (MAKSIMOVIĆ 2005: 15).

Модерни трагични субјект – унутрашњи конфликт и пасивно страдање

Ако бисмо уважили модерна тумачења трагичног субјекта, која подразумевају постојање индивидуалне трагедије, односно трагедијског конфликта који се испољава у изгубљености сопственог, индивидуалног, животног пута, открићемо најпре усамљеност јунака. Његов сукоб је недоступан спољашњем свету, невидљив, пасиван, маскиран смирености, али веома сложен. Савршени пример је јунак приповетке „Ветар“ Лазе Лазаревића у којој аутор доказује да јунак не мора страдати активним деловањем, већ управо супротно, својом пасивношћу. Јунак није представник једне стране сукоба, већ терен на који излазе сви сукоби. Козак истиче да је модернизам субјект довео до врхунца индивидуалности и независности. Јунак налети на људе, али им остаје туђ. У новијој књижевности генерализује се усамљеност човека, који се суочава са слепом судбином, а то је темељна усамљеност трагедијског јунака (KOZAK 2009: 99–124). У Лазаревићевој приповеци „Ветар“ тематизован је невесели и несрећни живот младића чије се интимне жеље и снови не остварују, услед културолошких околности, доминације мајке и окрутног система вредности, у тиранији патријархалног морала, али и у паклу сопствених слабости. Јунак постаје жртва

свега тога. Друштвена средина представљена у делима реалиста је својим нормама и низом неписаних правила унапред одређивала животни пут појединаца, недопуштајући никакву индивидуалност једнако код мушкараца и жена. Припадник интелигенције је, природно, током образовања кренуо ка индивидуацији, при чему је морао прећи све препреке научног, традиционалног обрасца. Удаљавајући се од њега, на зов средине он реагује кривоцом. Он безуспешно покушава да помири непомирљиво: традицију и прогрес, село и град, писмено са неписменим, архаични систем мишљења са рационалним.

Пошто је као дете изгубио оца, одрастао је с мајком. Школовао се, студирао у иностранству, те након повратка живи у Београду потпуно изоловано и ради као чиновник при министарству. Неожењен у раним тридесетим, привидно задовољан својим животом и брачним статусом, слободно време испуњава највише са мајком. Јанкова свакодневица је испуњена мајчиним причама из давнина, саветима и поукама за будућност. Понекад изађе с нераздвојним пријатељем из детињства, доктором Јоцом. Јанко пристаје на живот у средини у којој се осећа несигурно. Самозаварава се и покушава да себе убеди да му је добро. Обликујући Јанков лик, аутор је неколико пута веома успешно литераризовао јунакова стресна стања. У питању су психолошки стресови изазвани негативним емоцијама, латентним сукобом у породици и немим сукобом са средином. Тако исфрустриран, спутаних жеља, препуштен психолошкој тензији свесно – несвесно, јунак остаје сопствени заробљеник.

Аутор даје уметничку слику психичких тегоба и њихових последица, које су видљиве у одустајању од активног учешћа у животу, осећају животног бесмисла и неспособностима да се доживи радост. Овај јунак је трагични страдалник, жртва неуротичних проблема и њихових варијација као и последица нерешених конфликата. У драми коју преживљава и која је покренута унутрашњим борама јунак је неискрен. Неискреност и дволичност само појачавају конфликт. Његов однос према свету и себи је лаж. Конфликт (са мајком), до којег никада није отворено дошло, се не решава, потискује и претвара у трајно депресивно стање. Јунак не страда биолошки, не умире. Слика његовог почетног психолошког стања, на тренутак је уздрмана изненадним заљубљивањем и неуспелим покушајем да се жени, да би се на крају, поново вратио у свој, најсигурнији рутински живот уверавајући себе како му је добро.

Трагедија идеалиста у трагичном друштву

У прози српских реалиста своје место су нашле и теме о људима добротворима, онима који опште друштвене интересе увек стављају изнад личних. Упркос личном залагању за опште добро већине, након добротворних поступака, ови људи страдају заборављени, маргинализовани небригом оних којима су чинили добро. Специфичну уметничку слику живота у овом смислу речи сагледавамо у приповеци Радоја Домановића „Идеалиста“. Главни јунак страда без сопствене кривице. Он је добротвор који је радио више за добробит заједнице. Њему није наклоњен ни живот, нити друштвена средина, упркос бројним делима усмереним ка општем добру. Суочен са безизлазом, он се мири са мучним положајем јер излаза нема. Песимистички тон који преовладава потиче из слика у којима видимо да јунак није узрок сопствене несреће. Нема трагичке кривице. Његов живот је на путу врлине и добра испуњен и љубављу и човекољубљем. Јунак је трагична жртва дру-

штвених околности, конкретно, жртва одсуства морала и хуманости у оним ситуацијама у којима се подразумева да би требало да их буде. Он достојанствено подноси своје страдање и патњу. Он је посебан тип индивидуалисте, који прелази просторно-временске границе и упркос сопственом страдању чини да се исто то незахвално и нехумано друштво креће напред. Учитеља Ђорђа читаоци доживљавају као трагичног јунака јер му је друштво, коме је своје знање, радни елан и живот посветио, небригом спречило право на заслужену пензију, одузело право на људско достојанство дозволивши да незаслужено у крајњој беди у старости страда и пати. Овде ваља имати на уму да су љубав и великодушност својство појединаца, а не система и великих група. Егзистенцијална стварност и социјална стварност припадају двома различитим димензијама или аспектима човековог живота. Зато се на страницама ових приповедака препознаје заправо трагедија једног друштва, које није имало довољно снаге, знања и воље да покрене и охрабри више оваквих појединаца.

Завршна разматрања

Анализом јунака у одабраним приповеткама српског реализма покушали смо да укажемо на њена поетичка обележја која омогућавају праћење процеса трансформације трагичног јунака, од антике до модерних времена и његово обликовање у приповеци.

Античка трагедија је изражавала свемоћ судбине која је изнад свих човекових моћи и настојања, што се показало посебно у тематској структури и обликовању јунака Ређе Кнежевића у приповеци „Кроз мећаву“, који је сличан античким јунацима и чија се трагична судбина одвија по човеку несазнатљивим правилима. Затим се временом природа трагичног препознавала у радњама које покрећу процесе насиља над људским моралним законима, што је очигледно у „Пилипенди“ Симе Матавуља. И он, попут библијског Јова, страда јер је истрајан, доследан, веран, храбар, изнад свега хришћанин. Српски реализам је у трагичним формулама открио несклад личности и друштва. Човекова судбина је народна судбина; дела личности најпре се повезују са животом народа. Народ је и лице у трагедији историје и врховни судија за поступке њених јунака. Песимистички тон који преовладава на страницама ових приповедака потиче из слика у којима видимо да јунаци нису нимало узроци сопствених несрећа. Њихов живот је на путу врлине и добра испуњен и љубављу и човекољубљем. Јунаци, трагичне жртве друштвених околности, конкретно, жртве одсуства морала и хуманости у оним ситуацијама у којима се подразумева да би требало да их буде, попут учитеља Ђорђа у Домановићевом „Идеалисти“, достојанствено подносе своје страдање и патњу. Они су посебни типови индивидуалиста, који прелазе просторно-временске границе и упркос сопственом страдању чине да се исто то незахвално и нехумано друштво креће напред.

Показало се да су српски реалисти запазили и опризорили појединца растрзаног између супротстављених припадности, дужности и жеља (Лаза Лазаревић „Ветар“), што су одлике модерног трагичног субјекта. Незаслужена патња свих јунака изазива саосећање читалаца, осећај самилости и страха. Они су примери човекове несавршености, слабости и зависности од сила које их угрожавају. Тако трагично и у српској књижевности најубедљивије демонстрира људске слабости и њихове страшне последице, буди осећај опреза и суздржаности и омогућава тешку спознају човекових граница.

Цитирана литература

- ABOT 2009: ABOT, Horas, Porter. *Uvod u teoriju proze*. Prevela sa engleskog: Milena Vladić. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- ANDRIĆ 1981: ANDRIĆ, Ivo. „Četrdeset godina od smrti Sime Matavulja“. *Umetnik i njegovo delo. Sabrana dela Ive Andrića. Eseji II*. Knjiga 13. Beograd: Prosveta, 1985. [org.] Андрић, Иво. „Четрдесет година од смрти Симе Матавуља“. *Уметник и његово дело. Сабрана дела Иве Андрића. Есеји II*. Књига 13. Београд: Просвета, 1981.
- ARISTOTEL 1990: ARISTOTEL. *O pesničkoj umetnosti*. Preveo: Miloš M. Đurić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990.
- BORJEV 2009: BORJEV, Jurij. *Eстетика*. Novi Sad: Prometej, 2009.
- VUKIĆEVIĆ 2004: VUKIĆEVIĆ, Dragana. „Realistički junak u srpskoj književnosti“. *Književnost i jezik*. God. 51. br. 1/2. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost, 2004. [org.] Вукићевић, Драгана. „Реалистички јунак у српској књижевности“. *Књижевност и језик*. Год. 51. бр. 1/2. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2004. стр. 163–181.
- VUKIĆEVIĆ 2014: VUKIĆEVIĆ, Dragana. „Religiozne teme – Matavuljevo zрно vere“. Dragana Vukićević, Snežana Milosavljević Milić. *Ogledavanja: Laza Lazarević – Simo Matavulj*. Niš: Filozofski fakultet, 2014. стр. 265–293. [org.] Вукићевић, Драгана. „Религиозне теме – Матавуљево зрно вере“. У: Драгана Вукићевић. Снежана Милосављевић Милић. *Огледавања: Лаза Лазаревић – Симо Матавуљ*. Ниш: Филозофски факултет, 2014. стр. 265–293.
- VUČENOV 1970: VUČENOV, Dimitrije. *O srpskim realistima i njihovim prethodnicima*. Beograd: Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost Srbije, 1970. [org.] Вученов, Димитрије. *О српским реалистима и њиховим претходницима*. Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност Србије, 1970.
- GLIGORIĆ 1983: GLIGORIĆ, Velibor. „Petar Kočić“. *Kritički radovi Velibora Gligorića*. Priredila: Hatidža Krnjević. *Srpska književna kritika*. Knjiga 18. Novi Sad: Matica srpska. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1983, стр. 180–203. [org.] Глигорић, Велибор. „Петар Кочић“. Критички радови Велибора Глигорића. Приредила: Хатица Крњевић. *Српска књижевна критика*. Књига 18. Нови Сад: Матица српска. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1983. стр. 180–203.
- ЂОРЂИЋ 1999: ЂОРЂИЋ, Stojan. „O umetničkim vrednostima Kočićevih pripovedaka“. Petar Kočić. *Kroz mećavu i druge pripovetke*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999. [org.] Ђорђевић, Стојан. „О уметничким вредностима Кочићевих приповедака“. Петар Кочић. *Кроз мећаву и друге приповетке*. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства, 1999. стр. 7–20.
- IVANIĆ 2007: IVANIĆ, Dušan. Dragana VUKIĆEVIĆ. *Ka poetici srpskog realizma*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, [org.] Иванић, Душан. Вукићевић, Драгана. *Ка поетици српског реализма*. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства, 2007.
- JASPERS 1984: JASPERS, Karl. „Tragično znanje“. *Teorija tragedije*. Priredio: Zoran Stojanović. Beograd: Nolit. (1984). стр. 232–249.
- KJERKEGOR 1984: KJERKEGOR, Seren. „Odras antičke tragedije u modernoj tragici“. *Teorija tragedije*. Priredio: Zoran Stojanović. Beograd: Nolit. (1984). стр. 93–114.

- KOZAK 2010: KOZAK, Krištof, Jacek. *Privlačna fatalnost: subjekt i tragedija*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- LOTMAN 1993: LOTMAN, Jurij. „Umetnički prostor u Gogoljevoj prozi“. *Treći program*. br. 96/99. 1993. str. 263–310. [org.] Лотман, Јуриј. „Уметнички простор у Гогољевој прози“. *Трећу програм*. бр. 96/99. Београд. (1993). стр. 263–310.
- MARIĆ 2008: MARIĆ, Sreten. *O tragediji*. Beograd: Službeni glasnik, 2008. Марић, Сретен. [org.] *О трагедији*. Београд: Службени гласник, 2008.
- MAKSIMOVIĆ 2005: MAKSIMOVIĆ, Goran. *Svijet i priča Petra Kočića*. Banja Luka: Besjeda. Beograd: Ars Libri, 2005. [org.] Максимовић, Горан. *Свијет и прича Петра Кочића*. Бања Лука: Бесједа. Београд: Ars Libri, 2005.
- NAJDANOVIĆ 1962: NAJDANOVIĆ, Milorad. *Srpski realizam XIX realizam veka*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Srbije, 1962. [org.] Најдановић, Милорад. *Српски реализам XIX века*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1962.
- NOVAKOVIĆ 2010: NOVAKOVIĆ, Nenad. *Poetika i jezik u djelu Petra Kočića*, 2010. [org] Новаковић, Ненад. *Поетика и језик у дјелу Петра Кочића*. Бања Лука: Бесједа – Ars Libri, 2010.
- NIČE 2012: NIČE, Fridrih. *Rođenje tragedije*. Prevela sa nemačkog: Vera Stojić. Beograd: Dereta, 2012.
- PUL 2011: PUL, Ejdrijan. *Tragedija, sasvim kratak uvod*. Preveo: Nebojša Marić. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- RIKER 1993, RIKER, Pol. *Vreme i priča*. Prevele: Frida Filipović, Slavica Miletić. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1993.
- FRAJ 1979: FRAJ, Nortrop. *Anatomija kritike: četiri eseja*. Prevela: Giga Gračan. Zagreb: Naprijed, 1979.
- HEGEL 1984: HEGEL, Fridrih. „O tragediji“. *Teorija tragedije*. Priredio: Zoran Stojanović. Beograd: Nolit. (1984). str. 38–58.
- ŠERELR 1984: ŠELER, Maks. „O fenomenu tragičnog“. *Teorija tragedije*. Priredio: Zoran Stojanović. Beograd: Nolit. (1984). str. 138–158.
- ŠELING 1984: ŠELING, Fridrih. „O tragediji“. *Teorija tragedije*. Priredio: Zoran Stojanović. Beograd: Nolit. (1984). str. 27–38.
- ŠMULJA 1984: ŠMULJA, Saša. „Kolektivno pamćenje u djelu Petra Kočića“. *Zbornik radova, Petar Kočić danas*. Urednik: Rajko Kuzmanović (2009). str. 101–118. [org.] Шмуља, Саша. „Колективно памћење у дјелу Петра Кочића“. *Зборник радова. Петар Кочић данас*. Уредник: Рајко Кузмановић. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске. (2009). стр. 101–118.
- ŠOPENHAUER 1984: ŠOPENHAUER, Artur. „Tragedija kao najviši oblik pesništva“. *Teorija tragedije*. Priredio: Zoran Stojanović. Beograd: Nolit. (1984). str. 85–93.

Извори

- DOMANOVIĆ (b. g.): DOMANOVIĆ, Radoje. *Celokupna dela*. Knjiga I. Priredio: Branislav Mićković. Beograd: „Narodna prosveta“ (b. g). [org.] Домановић, Радоје. *Целокупна дела*. Књига I. Приредио: Бранислав Миљковић. Београд: „Народна просвета“. (б.

г.).

KOČIĆ (b. g.): KOČIĆ, Petar. *Celokupna dela*. Knjiga II. Priredila: Zora V. Vuletić. Beograd: „Narodna prosveta“. (b.g.) [org.] Кочић, Петар. *Целокупна дела*. Књига II. Приредила: Зора В. Вулић. Београд: „Народна просвета“. (б. г.).

LAZAREVIĆ (b. g.): LAZAREVIĆ, Laza. *Celokupna dela*. Predgovor: Jeremija Živanović. Beograd: „Narodna prosveta“ (b.g.) [org.] Лазаревић, К. Лаза. *Целокупна дела*. Предговор: Јеремија Живановић. Београд: Народна просвета. (б. г.).

MATAVULJ 1954: MATAVULJ, Simo. *Sabrana dela*. Knjiga V. Beograd: „Prosveta“, izdavačko preduzeće Srbije, 1954. [org.] Матавуљ, Симо. *Сабрана дела*. Књига V, VI. Београд: „Просвета“, издавачко предузеће Србије, 1954.

Biljana S. Soleša

THE PROCESS OF ARTISTIC SHAPING OF THE MODERN TRAGIC HERO IN THE SHORT STORY OF SERBIAN REALISM

Summary

This paper examines the process of transformation of the tragic hero, from antiquity to modern times, and the existence of the tragic hero in the short story. In the introductory part, an overview of the philosophical positions and definitions of the tragic hero of antiquity and the hero of modern times is given. In the central part, the characters of short stories are analyzed: “Through the blizzard” (“Kroz mećavu”) by Petar Kočić, “Pilipenda” by Simo Matavulj, “Idealist” (“Idealista”) by Radoje Domanović and “Wind” (“Vetar”) by Laza Lazarević. Tragic elements found in ancient heroes and features that bring these heroes closer to modern tragic heroes are highlighted. In the final part, we conclude that Serbian realists, in the process of forming the tragic hero of their era, managed to respond to the aesthetic demands of the tragic in the form of a short story. The aim of the work is to show the process of formation of the modern tragic hero in Serbian literature. The shaping of this hero requires the application of more complex narrative procedures, which show the process of modernizing realistic poetics and the emergence of modern tendencies in Serbian narrative prose.

Key words: tragic hero, modern tragic subject, guilt, conflict, short story

